Ankara Üniversitesi

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Dergisi

OTAM

Sayı 21/Bahar 2007

Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University

ANKARA - 2009

Bir Sürgün Kahramanı Abdülahad Nuri Bey: Hayatı, Eserleri ve Selçuklu-Beylikler Tarihi Üzerine Çalışmaları

A Hero In Exile, Abdulahad Nuri Bey: His Life, Works and His Studies on The History of Seljuks and Its Seigniories

Cevdet Yakupoğlu[*]

Özet

XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl ilk çeyreğinde, Osmanlı ülkesindeki siyasî buhran döneminde adından sıkça söz ettiren Abdülahad Nuri Bey'in sürgünlerle dolu hayatı ve ortaya koyduğu ilmî, edebî eserleri üzerine şimdiye kadar bilimsel nitelikli yeterince çalışma yapılamamıştır. Bahsi geçen eksiklikten dolayı hazırlanan bu makalede, yıkılan Osmanlı Devletinin enkazı arasından yeni bir Türk devletinin ortaya çıkarıldığı günlerde Abdülahad Nuri Bey'in üstlenmiş olduğu rol ele alınmış; İstanbul ve Kastamonu'da bulunduğu yıllarda Türk tarih ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdülahad Nuri, Sürgün, Kastamonu, Ermeni Tehciri, Doğu (Mecmua).

Abstract

Not enough scientific study on Abdulahad Nuri Bey, who was a well-known figure in the political crisis term in the Ottoman Empire at the end of the 19th century and in the 1st quarter of the 20th century, and his life in exile, scientific studies and literary works has been carried out so far. In this article, which was prepared because of the above-mentioned insufficiency in the studies, the role Abdulahad Nuri Bey undertook during the term when a new Turkish State emerged from the wreckage of the Ottoman Empire and his studies on the Turkish History and Culture when he stayed in Istanbul and Kastamonu were studied.

Key Words:

Abdulahad Nuri, Exile, Kastamonu, Armenian Tehcir (forced relocations), Doğu (periodical).

[*] *Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: cyakupoglu@kastamonu.edu.tr*

Giriş

Türkiye'de Abdülahad Nuri adı ile ilgili araştırma yapılmaya kalkıldığında, bu şahısla aynı ismi taşıyan ve XVII. yüzyılın ünlü Osmanlı mutasavvıf ve şairlerinden olan Sivaslı Abdülahad Nuri (ö.1650 M.) karşımıza çıkmaktadır. Bu şahsın hayatı ve eserleri üzerine bir hayli çalışma yapılmıştır.[1] XIX. yüzyıl son yarısı ile XX. yüzyıl ilk çeyreğinde yaşamış Abdülahad Nuri ise pek tanınmış bir şahsiyet olmayıp, hakkında derli toplu bilimsel bir çalışma da yok denecek kadar azdır. Hakikatte Abdülahad Nuri, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet hizmetinde çalışmış, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele günlerinde etkin rol almış; hayatının bir kısmı sürgünde geçmiş vatanperver bir şahıstır. Bunun yanında onun Türk ve Fars dillerinde tarihî, edebî, hukukî vb. eserleri bulunmakta, özellikle Kastamonu'daki gazete ve dergilerde muhtelif uzunluk ve türlerde kaleme aldığı makaleleri, köşe yazıları tespit edilebilmektedir. Bütün bunlar, Abdülahad Nuri'nin hayatına dair bilimsel bir çalışma yapılmasını gerekli kılmaktadır.

1. Abdülahad Nuri Bey'in Hayatı

Abdülahad Nuri, Osmanlı Devletinin en buhranlı bir devrinde 1860-1865 yılları arasında, o dönemde Kastamonu'ya bağlı olan Boyabat (Boy-âbâd) kazasında dünyaya gelmiştir. Dedesi Boyabat eşrafından Hacı Yusuf Efendi'dir. Bu zatın, adı geçen kazaya tâbi Yeñice-köy'de çiftliği bulunmakta idi. Abdülahad Nuri'nin babası Hasan Raci Efendi ise Mekteb-i Nüvvâb'ı[2] bitirdikten sonra, uzun yıllar Şer'iyye Mahkemesi kadılığı vazifesi münasebetiyle Anadolu'nun Uzunköprü (Edirne), Taşköprü (Kastamonu), Harput, Koçgiri, Palu ve Çapakçur (Bingöl) gibi bölgelerinde çalışmıştır. Abdülahad Nuri'nin ve kardeşlerinin de babaları ile bu vilâyetlerde bir süre bulundukları anlaşılmaktadır. Aile fertleri, babanın umumiyetle iki yıl süren görevinin bitiminde memleketleri olan Boyabat'a dönmekte idiler. Abdülahad Nuri'nin kardeşlerinden biri Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'dir. Diğer bir erkek kardeşi ile bir de kız kardeşi bulunmaktadır. Bunlar anneleriyle birlikte daha çok Boyabat'ta ikamet etmiştir. Hasan Raci Efendi, kendisini iyi yetiştirmiş yüksek kültürlü bir şahsiyet olup, çocuklarının eğitimine ve terbiyesine büyük önem vermiştir.[3]

---

[1] Bununla ilgili örnek olması açısından bk. Hüseyin Akkaya: *Abdülahad Nuri ve Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul,2003.; Mustafa Akçay: "Abdülahad Nûri'ye Göre Hz. Peygamber'in Ebeveyninin Dinî Konumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.IX/1, (Haziran,2005), s.125-160.

[2] Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nden sonra tesis edilmiş olan bu okul kadı, hâkim yetiştiren hukuk fakültesi olarak kabul edilebilir.

[3] Yusuf Kemal Tengirşek: *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul,1967, s.9,13 vd.; Kardeşlerden Yusuf Kemal'le ilgili bir notta Raci Efendi'den bahsedilir. Bk. Rıza NUR,

Abdülahad Nuri'nin, 1888'lerden itibaren İstanbul'da bulunduğu, kaleme aldığı eserlerin tarihlerine bakılarak söylenebilir. Onun 1889-1890 yılı civarında ise İstanbul'da Matbaa-yı Askerî'de askerlik vazifesini yerine getirdiği bilinmektedir. Onun, 1890 yılında tezkeresini almış olduğu ve bu günlerde "Kürd Düğünü" adlı roman tarzı bir eser kaleme aldığı da tespit edilmektedir. Abdülahad Nuri, askerlik hizmetini müteakip bir süre İstanbul'da ikamete devam etmiş ve iş aramıştır. Bu günlerde Boyabat'ta bulunan babası ve kardeşi Yusuf Kemal, Sinop üzerinden İstanbul'a onun yanına gelmişlerdir. Babalarının kadılık tayininin Uzunköprü'ye çıkması üzerine hep birlikte bu kazaya geçmişlerdir. Burada fazla kalmayan iki kardeşin tekrar İstanbul'a döndüğü bilinmektedir.[4]

Abdülahad Nuri, 1891 yılında 27-28 yaşlarında iken İdare-i Mahsusa (Deniz işletmeciliği)[5] Meclisi bünyesinde Başkâtip muavinliği görevi ile çalışmaya başlamıştır. Vazifesinde liyakat gösterdiğinden dolayı, hükümet Abdülahad Nuri uhdesine Bahriye Nezareti'nin tezkiresine istinaden "Rütbe-i Rabia" tevcihinde bulunarak onu taltif etmiştir (Ocak 1893).[6] Aynı günlerde Abdülahad Nuri, kardeşi Yusuf Kemal'i Şehzadebaşı'ndaki Numûne-i Terakkî Mektebi (sonraki İstanbul Lisesi, Kuruluş:1884)'ne yazdırmıştır. Başlangıçta iki kardeşin maddî durumları iyi olmayıp, Küçük Mustafa Paşa'daki mütevazı bir evde oturmakta idiler. Bu sırada Boyabat'taki ağabeyleri de yanlarına gelmişti.[7]

Abdülahad Nuri, bu gençlik yıllarında bir taraftan İdare-i Mahsusa'daki görevini sürdürmüş, diğer taraftan İstanbul'daki gazete ve dergilere yazılar yazmıştır. Kitapçı Kaspar Efendi'nin dükkanına sık sık uğrayarak dönemin yazar ve fikir adamları ile tanışıp çevre edinen Abdülahad Nuri,[8] o sıralarda Osmanlı toplumunda yayılmış değişik ve güçlü fikir akımlarından etkilenmiştir. Onun, II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında bu fikir hareketlerine katıldığı ve "İstibdad"a

---

A. Nezih Galitekin: *Cemiyet-i Hafiye (Gizli Örgüt)*, İşaret Yayınları, İstanbul,1995, s.506.

[4] Tengirşek: *a.g.e.,* s.17-18.

[5] 1843 yılında kurulan Fevaid-i Osmaniye İdaresi, Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş.'nin temelini oluşturur. İşletme, Kadıköy ve Adalar'a yolcu taşımacılığı ile faaliyetlerine başlamış; 1870 yılında Şahane ile (İdare-i Aziziye); 1878 yılında ise İdare-i Mahsusa adını almıştır. Bunun da adı 1910 yılında değiştirilerek Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi; 1925 yılında ise Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi haline getirilmiştir. Abdülahad Nuri bu kurumun tarihini kaleme almış ilk müelliflerdendir. Bk. Abdülahad Nuri: *Türkiye Seyr-i Sefain Tarihçesi*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul,1926.

[6] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) İradeler Taltifat (İ. TAL.),* Nr.12/ 1310/C-118.

[7] Tengirşek: *a.g.e,* s.21,28,31,32.

[8] Burasının İstanbul ilim ve kültür hayatı bakımından önemi ile Abdülahad Nuri'nin yazıları hakkında bk. Ali Birinci: "Kitapçılık Tarihimizden Bir İsim: Kaspar Efendi", *Kebikeç*, Sayı:1 (1995), s.27-34.; Krş. İdris Bal, Mustafa Çufalı: *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Nobel Yayınları, 2003, s.167-172.

karşı "Mektepliler Cemiyeti"ne üye olduğu, bu çerçevede devlet tarafından Kastamonu'ya sürgüne gönderildiği (M.1894) anlaşılmaktadır. Kardeşi Yusuf Kemal de aynı günlerde soruşturma geçirmiştir.[9]

Yusuf Kemal, bir süre sonra, İstanbul'da Tıbbiye'nin 1. sınıfını bitirmiş ve yaz tatilinde Kastamonu'daki ağabeyi Abdülahad Nuri'yi ziyarete gitmiştir. Bunların anneleri ve diğer bir kardeşleri ise daha önce İstanbul'dan Boyabat'a dönmüşlerdi. Abdülahad Nuri, Kastamonu'da bir handa kalmakta idi. Maddî durumu iyi değildi. Döneme ait bir belgeye göre Mehmed Nuri adındaki biri, muhtaç durumda bulunduğu için Kastamonu'da kendisine rütbe ihsanıyla birlikte Kastamonu Bidayet Mahkemesi Ceza Riyaseti'ne tayinini istemiştir (1 Haziran 1895).[10] Bu şahsın, hayatını ele aldığımız Abdülahad Nuri ile aynı kişi olma ihtimali yüksektir. Çünkü arzuhalin tarihi, Abdülahad Nuri'nin Kastamonu'da zor günler geçirdiği günlere tekabül etmektedir. Ayrıca Abdülahad Nuri mahkemelere yabancı birisi değildir. İleriki konularda da bu iki şahsın aynı kişi olduğuna dair delil olabilecek belgeler ele alınacaktır.

Yusuf Kemal, ağabeyine İstanbul'dan hediye olarak bazı kitaplar getirmişti. Bunlar, hana gelen kimseler tarafından okunmaya başladı. Hatta dönemin Kastamonu valisi Halit Bey (Valiliği: Ağustos 1894- Mayıs 1896) bile el altından bu kitapları isteterek okumuştu. Bir süre sonra bu valinin, Sultan II. Abdülhamid tarafından Kayseri'ye sürgüne gönderildiği iddia edilse de, hakikatte baskıya dayanamayarak kendi isteğiyle istifa ettiği ve daha sonra Kayseri'de ikamete memur edildiği anlaşılmaktadır.[11] Yusuf Kemal, ağabeyinin hana ziyarete gelen arkadaşları ile fikir sohbetlerinde de bulunarak bu şehirdeki düşünce akımlarına katkıda bulunmuştur. Böylece Kastamonu'da cemiyetçilik ve kültür hayatının biraz daha gelişme göstermiş olduğu söylenebilir.

İstanbul'da Tıbbiye'deki eğitimine devam etmek için geri dönen Yusuf Kemal, burada iken tehlikeli fikirlerinden dolayı bir kez daha soruşturma geçirmiş, hatta sürgüne gönderilmek istenmişti. O da kaçarak yeniden Kastamonu'ya gelip ağabeyinin yanına sığınmıştı (M.1897 sonu). O günlerde ağabeyi Abdülahad Nuri, Kastamonu'da kendine ait bir eve taşınmış ve dava vekilliği (avukatlık) yaparak geçimini temine başlamıştır. Diğer taraftan ise şehir

---

[9] Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın yakın silah arkadaşlarından olup, bir süre Kastamonu mebusluğu ve Dışişleri Bakanlığı gibi görevleri yürütmüş bulunan Yusuf Kemal Bey, yazmış olduğu hatırat türü kitabında, ağabeyi Abdülahad Nuri ile ilgili de bazı notlar düşmüştür. Bk. Tengirşek: *a.g.e.,* s.48,52,53,106 vd.

[10] *BOA. Yıldız Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı* (Y. PRK. AZN.), Nr. 12/64.

[11] Beyrut eski valisi olan bu Halit Bey'in Kastamonu'ya tayini ve daha sonra şahsî mazeretini bahane göstererek istifa etmesi ile Kayseri'de ikameti hakkında bk. *BOA. Yıldız Sadaret* (Y. PRK. A.), Nr. 9/50.; *BOA. Yıldız Hususî Maruzat* (Y. A. HUS.), Nr. 337/58.; *BOA. Dahiliye Mektubî* (DH. MKT.), Nr. 689/30.; Sürgün iddiası için bk. Tengirşek: *a.g.e.,* s.53-56.

dâhilinde gerçekleştirdiği faaliyetleri ile yeni vali Enis Paşa (Valiliği: Ağustos 1897-Ocak 1906)'nın dikkatini çekmiş, düşünce ve fikirleri (efkâr-ı fasidesi) tehlikeli bulunarak hakkında Kastamonu'nun Cide kazasına sürgüne gönderilme kararı alınmıştır (M.1898 başı). Yusuf Kemal'in anılarına göre, o yıllarda dünya ile pek irtibatı olmayan Cide'nin yolu bile yoktu. Bu nedenle şiddetli bir kış gününde yaylı bir arabaya bindirilerek gönderilen Abdülahad Nuri Bey, ancak bir aylık meşakkatli bir yolculuktan sonra Cide'ye varabilmiştir. Kardeşi Yusuf Kemal Bey ise memleketi Boyabat'a bir ziyaretten sonra İnebolu'ya geçerek, buradan kiraladığı bir yelkenli kayıkla Cide'ye ulaşmış ve ağabeyinin yanında bir süre kalmıştır. O, daha sonra (M.1899) İdare-i Mahsusa'ya ait Bartın vapuru ile Cide'den İstanbul'a gitmiştir. M.1900 yılında Hukuk Fakültesi'ne başlayan Yusuf Kemal Bey'in ve ağabeyi Abdülahad Nuri'nin annelerinin aynı yıl vefat haberi gelmiştir.[12]

Abdülahad Nuri Bey, Cide'de kiraladığı bir evde oturmakta olup, eski mesleği dava vekilliği ile iştigal etmekte idi. O, buradaki sürgün hayatı sırasında "Sâkinâme-i Nûrî" adlı bir eser kaleme almış (M.1898), ancak o an için bu eseri bastıramamıştır. Sürgün hayatı bittikten sonra ise tekrar Kastamonu'ya gelmiştir (M.1901 ?). Hükümetin onu bu şehirde ikamete mecbur tuttuğu görülmektedir. Ancak Abdülahad Nuri, devlet yetkililerinden kendisinin yeni ikamet yeri olarak Yozgat'a gönderilmesini istemesine rağmen, onun yine eski ikamet yeri Kastamonu'da kalması uygun bulunmuştur (Haziran 1902). Belgede, bu tarihte kendisinden "İdare-i Mahsusa eski Başkatib Muavini" şeklinde bahsedilmiştir.[13]

Bu yıllarda Abdülahad Nuri'nin babası hâlen kadılık görevine devam etmekte olup, en son Çapakçur kadılığına atanmıştı. Kardeşi Yusuf Kemal de babası ile birlikte gitmiş, ancak bir süre sonra Boyabat'a ve oradan da İstanbul'a geçerek Hukuk fakültesine kaldığı yerden devam etmiştir. Okul bittikten sonra parasız kalan Yusuf Kemal, her zaman olduğu gibi tek yardım kaynağı olan ağabeyi Abdülahad Nuri Bey'in yanına Kastamonu'ya gitmiştir. Abdülahad Nuri, Kastamonu'da yeniden dava vekilliği (avukatlık) mesleği ile iştigale başlamıştı. Diğer taraftan, 1903 yılı Temmuz ayına ait bir belgeye göre, Safranbolu Rum cemaatinden Cincioğlu Hristo'nun dava vekilliğini Abdülahad Nuri'nin yapması karara bağlanmıştı.[14] Esasen o, bu şekilde Safranbolu'ya sürgün olarak gönderilmişti (1903). Ancak bir süre sonra Abdülahad Nuri Bey, muhtemelen vali Enis Paşa'nın azli (31 Ocak 1906)[15] üzerine Kastamonu'ya yeniden dönmüş, burada bir ev satın almış ve İstanbul'daki kız kardeşi ile çocukları da onun yanına gelmişlerdir.[16]

---

[12] Tengirşek: *a.g.e.,* s.62-67,69,75,103.
[13] *BOA. Dahiliye Mektubî* (DH. MKT.), Nr. 518/36.
[14] *BOA. Dahiliye Mektubî* (DH. MKT.), Nr.744/56.
[15] *BOA. İradeler Hususî* (İ. HUS.), Nr.138/ 1323/Z-16.
[16] Tengirşek: *a.g.e.,* s.86,87,91,94,97-98.

Enis Paşa'nın Kastamonu'dan uzaklaştırılmasını müteakip, Abdülahad Nuri Bey'in devlet katında hakkını arama girişiminde bulunduğu tahmin edilmektedir. Nitekim konu ile ilgili bir belgede özet olarak, kabahati olmadığı halde İrade-i Seniyye ile Kastamonu vilayet merkezine uzaklaştırılan ve iki sene ikametten sonra Vali Enis Paşa tarafından bu vilayet dâhilinde muhtelif mahallere sürgüne gönderilen Bahriye Mektubî Kalemi eski kâtibi Mehmed Nuri Efendi'nin, sürgünlerden dolayı zarar ve ziyanının tazminine dair devlete arzuhal verdiği, dolayısıyla bu konu hakkında gerekli tahkikatın yapılması ilgili yetkililerden istenmiştir (7 Eylül 1908).[17] Burada adı geçen ve daha önce de kendisinden bahsedilen Mehmed Nuri Efendi'nin durumu Abdülahad Nuri Bey'le aynıdır. Bu iki şahsın aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Vali Enis Paşa'nın azlinden sonraki yazışmalarla ilgili başka bir belgede, Mehmed Nuri Bey'den "Bahriye Yoklama Kalemi Ketebesi" olarak bahsedilmekte ve Vali Enis Paşa tarafından Kastamonu'da ikamete memur edildiği günlerde, Valinin sahte rapor düzenlettirerek bu şahsı Bolu, Çankırı, Çerkeş gibi yerlere sürdüğü, bununla da kalmayarak hakkında işkence icra ettiği iddiaları dile getirilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda bunun sabit olduğu ortaya çıkınca eski vali Enis Paşa'dan izahat istenmiş (16 Haziran 1909) ve bir süre sonra gerekli izahat yetkili merciye ulaşmıştır (3 Eylül 1909).[18]

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini (Nisan 1909) müteakip, Abdülahad Nuri'nin Kastamonu'daki mecburî ikametinin sona erdiği iddia edilebilir. Çünkü Şubat 1910 yılı belgelerine göre Abdülahad Nuri, Selanik Vilâyeti Nevrekob kaymakamı olarak görünmektedir ve bu yıl içinde Selanik merkez kaymakamı Sabri Bey ile becayişleri yapılmıştır. Ancak Abdülahad Nuri Bey, Eylül 1912'de bu görevinden azledilmiştir.[19] Daha sonra o, İstanbul'a gelerek, eskiden çalıştığı kurum olup adı 1910 yılında Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi şeklinde değiştirilen Denizcilik işletmesinde "Muhaberat Müdürü" olarak çalışmaya başlamıştır.

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti Trablusgarp'ta yenilgiye uğradığı gibi, aynı günlerde I. Balkan Savaşı patlak vermiş ve 1913 yılında bu savaş da yenilgi ile sonuçlanmıştır. Abdülahad Nuri Bey, imparatorluğun hızlı bir kan kaybına uğradığı bu dönemde, devletin yıkılmaktan kurtarılması ve Türk milletinin selamete kavuşturulması çabası ile Türkçülük fikrine sarılmıştır. İşte bu günlerde

---

[17] *BOA. Dahiliye Mektubî* (DH. MKT.), Nr. 1291/73.

[18] *BOA. Dahiliye Mektubî* (DH. MKT.), Nr.2847/101.; *BOA. Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye* (DH. MUİ.), Nr. 2/-2/ 43.

[19] *BOA. İradeler Dahiliye* (İ. DH.), Nr.1480/1328/S-47.; *BOA. İradeler Dahiliye* (İ. DH.), Nr.1494/1330/N-11.; Kardeşi Yusuf Kemal'in hatıratında geçen bir kayda bakılırsa, bu iki kardeşin enişteleri Mustafa Sıtkı Efendi Nevrokop'ta hâkim olarak çalışmakta olup, tahminen 1906'larda vefat etmişti. Dolayısıyla Abdülahad Nuri Bey'in bu yöre ile bir bağı bulunmakta idi. Bk. Tengirşek: *a.g.e.,* s.97.

onun, Balkan Savaşları ile ilgili olmak üzere Sabah Gazetesi'ne yazılar yazdığı tespit edilmektedir. Bunlardan biri "Harp Mektupları"dır.[20] Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Abdülahad Nuri Bey, "beyanname dağıtmak" suçundan Zaptiye Nezareti'nce tutuklanarak, bir kez daha Kastamonu'ya sürgüne gönderilmiştir (27 Ağustos 1913).[21] O, yabancısı olmadığı Kastamonu şehrinde ikamet etmeye başladıktan kısa süre sonra, hükümete başvuruda bulunarak, burada geçen hizmetinin emekliliğine sayılmasını talep etmiştir (7 Eylül 1913).[22] Onun bu tarihlerde elli yaşlarında olduğu görülmektedir.

Abdülahad Nuri Bey'in Kastamonu'daki bu ikinci dönem sürgün hayatı muhtemelen I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile sona ermiş ve İstanbul'a dönerek burada çalıştığı eski kurumu olan Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'ndeki Muhaberat Müdürlüğü görevine yeniden başlamıştır (1914). Vazifesi sırasında kurum tarafından kendisine "Donanma Madalyası" verilmiştir (27 Eylül 1915).[23] Abdülahad Nuri'nin Osmanlı başkentindeki bu görevi yine uzun sürmemiştir. Çünkü I. Dünya Savaşı sırasında yedi cephede birden vatan savunması yapmaya çalışan Osmanlı ordusunun bu cephelerde personele olan ihtiyacı had safhaya ulaşmıştı. Bu çerçevede Abdülahad Nuri Bey, 1915 sonbaharında Sevkıyat Müdürü (veya müdür muavini) sıfatı ile Halep'te yeni bir göreve atanmıştır. O, 1916 yılı ortalarına kadar Halep ve Şam taraflarındaki bu vazifesini yürütmüştür. Konu ile ilgili yazışmalar, Abdülahad Nuri Bey'in bu görevi esnasında Ermeni Tehciri hadiseleri içindeki rolünü göstermektedir. Dâhiliye Nezâreti İskân-ı Aşâyir ve Muhâcirîn Müdîriyyeti İskân Şubesi'nden Halep Vilâyeti'ne çekilen telgrafa göre Osmanlı hükümeti, Sevkıyat Müdürü Abdülahad Nuri Bey'den; Şam'da bulunduğu sırada oradaki Ermenilerin durumunu araştırmasını, Halep vilâyetindeki sevkıyatın muhtevasını ve sonuçlarını bir rapor halinde İstanbul'a bildirmesini istemiştir (22 Mart 1332/ 4 Nisan 1916).[24]

Abdülahad Nuri Bey'in, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalanıncaya kadar bölgede türlü vazifeler alarak hizmette bulunmuş olduğu söylenebilir. Nitekim o, Haziran 1916'da Muhacirîn Müfettişliği'ne tayin olmuştur. Hatta ilk günlerde "Tercüme-i Hal Varakası" mevcut olmadığından dosyası bir süre bekletilmiştir.[25] Daha sonra Abdülahad Nuri Bey, Suriye-Filistin Cephesi'nde İngiliz işgal ordularına karşı son savunma savaşlarının yapıldığı günlerde Adana Vilâyeti İaşe Müdürlüğü vazifesine atanmıştır (21 Eylül 1918).[26]

I. Dünya Savaşı yıllarında Güney Anadolu'da bu şekilde türlü görevlerde

---

[20] H. H.. Duman: *Balkanlara Veda: Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı,* Duyap, 2005, s.59.
[21] *BOA. Dahiliye Emniyet* (DH. EUM. EMN.), Nr.29/11.
[22] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (BCA.), Belge No: 28.1.1., Fon Kodu: 272.0.0.71.
[23] *BOA. İradeler Taltifat* (İ. TAL.), Nr.504/1333/ZA-056.
[24] *BOA. Dahiliye Şifre* (DH. ŞRF.), Nr.62/223.
[25] *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (BCA.), Belge No: 73.1.10, Fon Kodu: 272.0.0.14.
[26] *BOA. İradeler Dosya* (İ. DUİT), Nr.55/24.

bulunmuş olan Abdülahad Nuri Bey'e, başta Talat Paşa olmak üzere pek çok Osmanlı devlet adamına yapıldığı gibi, Tehcirin imha maksadı taşıdığını itiraf etmeleri yani diğer bir ifade ile Tehcir sırasında Ermenilerin katledilmesine göz yummaları iddiasıyla Ermeniler tarafından çamur atılmıştır.[27] Andonian isimli Ermeni kökenli bir Osmanlı vatandaşının anıları, İngilizce ve Fransızca olarak ayrı kitaplar halinde basılmış ve bu baskılarda bazı Osmanlı şahıs ve kurumları aleyhinde sahte veya okuyucuyu yanlış yönlendirici belgeler verilmiştir.[28] Mesela kitabın İngilizce ve Fransızca baskılarında Abdülahad Nuri Bey ile ilgili verilen sekiz-dokuz adet sözde belgelerin bir kısmı tarihsiz ve bir kısmı ise sayısızdır. Andonian, kitabında bu belgelerin orijinallerinin zamanla kaybolduğunu iddia etmiştir. Yine o, bahsi geçen kitabına koyduğu Abdülahad Nuri imzalı ve 10 Ocak 1916 tarihli sahte belgeye dayanarak; Abdülahad Nuri'nin Halep'te Tehcir Dairesi emrinde çalışırken adı geçen daireye gönderdiği bir telgrafta, *"göçe zorlanan Ermenilerin açlık, hastalık ve diğer tabii nedenlerden öldüklerini, geriye kalan yüzde onluk kısmın da ölmeye mahkûm olduklarını"* bildirdiğini iddia etmiş, dolayısıyla Abdülahad Nuri hakkında insafsız bir iftira ortaya atmıştır.[29]

30 Ekim 1918'de İşgal devletleri ile Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasını müteakip, Osmanlı ülkesinde meydana gelen yeni kargaşa ortamından Abdülahad Nuri de zarar görmüştür. Şöyle ki o, İstanbul'da bulunan Ermeni patrikliği ve Dr. A. Nakachian'ın talebi üzerine, Muhâcirîn Müdîriyyeti Müfettişliği vazifesinde iken tehcir cürmü işlemesi suçuna istinaden, 1920 yılı Ağustos ayında İngiliz işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmış, bilahare Kürt Mustafa Divan-ı Örfisi eliyle hapse atılmıştır.[30] Ermeni Andonian, Ermenilerin güya katledilmelerinde rolü bulunması yüzünden Abdülahad Nuri Bey'in idamını beklemekte olduğunu itiraf etmiştir. Bu idamın gerçekleşmeyerek Abdülahad Nuri Bey'in salıverilmesi hadisesini de yadırgamıştır. Andonian'ın iddiasına göre, Abdülahad Nuri Bey'in öz kardeşi olan Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin Dışişleri bakanıdır. Ağabeyini kurtarabilmek için, Kastamonu'daki Ermenilerin dini lideri Arşimandrit Dadjad'ı İstanbul'a göndererek, dava neticesinde Abdülahad Nuri Bey'in idam edilmesi halinde Ankara hükümetinin Anadolu'daki Ermenileri katlettireceği tehdidini Ermeni Patrikliğine iletmesini sağlamıştır. Yine onun iddiasına göre, Abdülahad Nuri Bey bu sayede salıverilmiştir. Ancak gerçeğin böyle olmadığı

---

[27] John Shamsey: "80 Years Too Late: The International Criminal Court And The 20th Century's First Genocide" *J. Transnational Law&Policy,* Vol. 11:2 (Sipring 2002), p.346.

[28] Bu şahsın ileri sürdüğü belgeler gerçekmiş gibi Dünya kamuoyunca benimsenmiştir. Örnek olarak bk. Vahakn N. Dadrian: "The naim-Andonian Documents on The World War I Destruction of Ottoman Armenians: The Anatomy of a Genocide", *International Journal of Middle East Studies,* Vol.18, No. 3 (Aug.,1986), s.311-360.

[29] Şinasi Orel: *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, TTK, Ankara,1983, s.2-4,50,51.

[30] Şinasi Orel: *A.g.e.,* s.20,21.; Aziz Demircioğlu: *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu,1980, s.4-5.

tespit edilmiştir. Her şeyden önce 1920 Ağustos ayında Yusuf Kemal Bey Dışişleri bakanı Yusuf Kemal Bey değil, Bekir Sami Bey'dir. Diğer taraftan böyle bir tehdit yapılmış olsa idi Ermeni patrikliği dünyayı ayağa kaldırır, Türk tarafını daha fazla zora sokardı.[31]

Tutukluluk günleri sırasında Abdülahad Nuri Bey; Kasap Ömer oğlu Mustafa, Mehmed Şevki, Bâlizâde Ömer Raif ve Süleyman Sırrı Efendi gibi diğer tutuklularla birlikte İngiliz işgal kuvvetleri polisi tarafından teslim alınmak istenmiş, ancak Osmanlı hükümet yetkilileri bunu reddetmiş, sadece mahkemenin sonucunun müttefiklere bildirileceği cevabı verilmiştir (14 Aralık 1920).[32] Bu durumda Abdülahad Nuri Bey'in İngiliz işgal güçlerince serbest bırakılmış olduğu iddiası da asılsızdır. O, hakikatte hapiste iken yüz felci geçirmesi üzerine, Anadolu yakasındaki Haydarpaşa Hastanesi'ne muhafız refakatinde götürülürken, arkadaşlarından Dr. Derviş Bey öncülüğündeki bir grup tarafından kaçırılmıştır. Abdülahad Nuri Bey, üzerinde papaz kıyafeti ile İstanbul'dan bir tekne ile uzaklaşmayı başarmış ve Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini üstlendiği Millî Kurtuluş hareketine katılmak isteyen pek çok kimsenin yaptığı gibi, o yıllarda Anadolu'nun kuzeydeki kapısı olan İnebolu limanına ulaşmıştır (1921).[33]

Abdülahad Nuri Bey, İnebolu'da fazla kalmayıp, Millî Mücadele'nin anahtar kentlerinden olan Kastamonu'ya geçmiştir. Burada ikamet ettiği 1921-1923 yıllarında bu şehirde çıkarılan Açıksöz Gazetesi yazarlığında bulunmuştur. Bu sırada Kastamonu'nun münevver tabakasını oluşturan bazı simalarla birlikte çalışmıştır. İsmail Habib (Sevük), Hüsnü (Açıksöz), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı),[34] Arif Nihat (Asya), Orhan Şaik (Gökyay), Talat Mümtaz (Yaman), Hasan Fehmi (Turgal), eski Eğitim Bakanlarından Necati Bey, Ahmet Hamdi Çelen, Musa Kâzım ve Dr. Fazıl Berki bunlar arasında sayılabilir.[35] Abdülahad Nuri Bey, yaş ve tecrübe bakımından bu şahısların çoğundan büyük olduğu için, bilgi ve

---

[31] Orel: *a.g.e,* s.20-21.; Yusuf Kemal Bey, 19 Mayıs 1921 tarihinden 25 Ekim 1922 tarihine kadar Dışişleri bakanlığı yapmıştır.

[32] *BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları* (MV.), Nr.220/264.

[33] Orel: *a.g.e*., s.21.

[34] İ. Hakkı Bey, 1922 yılı başında İnebolu üzerinden Kastamonu'ya geçmiş ve burada Kastamonu Valisi Rafet Bey (Canıtez)'in teklifi üzerine yerleşerek 1400 kuruş maaşla Kastamonu Lisesi tarih muallimliğine başlamıştır. Bir taraftan da Açıksöz Gazetesi'nde yazılar yazmaya devam etmiştir. İ. Hakkı Bey, bu vilâyette kalma sebebini açıklarken, burada münevver bir muhitin mevcut ve gazeteler vasıtasıyla neşriyatın mümkün olduğunun kendisini alı koyduğunu ifade etmiştir. Kendisi tarafından bu şehirdeki münevver tabaka sayılırken Abdülahad Nuri ilk başlarda zikredilmiştir. Bk. *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* TTK, Ankara,1988, s.XVII.

[35] Bu şahıslar ve Açıksöz'deki yazıları için *Açıksöz* Gazetesinin 1337-1339/1921-1923 arası sayılarına bakılabilir.; Krş. Aziz Demircioğlu: *100 Yıllık Kastamonu Basını (1873-1973)*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu,1973, s.69-79.

fikirleri ile onlara faydalı olmuştur. Yine Kastamonu'da Doğu adı ile maruf bir dergi de Abdulahad Nuri Bey öncülüğünde 8. sayıya kadar (1 Ocak 1922- 15 Nisan 1922) çıkarılabilmiştir.

Abdülahad Nuri Bey, Kastamonu'da Millî Mücadele ile ilgili çalışmalara da destek vermiştir. Nitekim o, bu vilâyette Kuvva-yı Milliye bünyesindeki faaliyetlerde rol almış ve Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne üye olmuştur.[36] Bunun yanında o, Hilâl-i Ahmer'in Kastamonu şubesinde münhal bulunan azalıklardan birine, 1922 yılı Mart ayının başında yapılan kongre neticesinde üye seçilmiştir. Doğu mecmuasındaki ilanda, Abdülahad Nuri Bey'den; *"sahib-i imtiyaz ve ser-muharririmiz, Dava Vekili (Avukat) Abdülahad Nuri"* şeklinde bahis olunmuştur.[37] Bu şekilde onun, 1922 yılında Kastamonu'da eski mesleği dava vekilliği ile de iştigal ettiği anlaşılmaktadır.

Millî Mücadele başarı ile sona erdikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları tarafından Ankara'da Cumhuriyet'in ilan edilmesini müteakip Kastamonu'dan ayrılmış bulunan Abdülahad Nuri Bey, daha önce çalıştığı kurum olan İstanbul'daki Seyr-i Sefâin (Denizyolları) İdaresi'ndeki Evrak Müdürlüğü işine geri dönmüştür (1923).[38]

Abdülahad Nuri'nin, bu günlerde İstanbul'da çıkan yayınları takip ettiği ve geniş bir edebî çevre edindiği anlaşılmaktadır. Nitekim İstanbul'da Avram Galanti tarafından kaleme alınıp 1925 yılında basılan "Hamurabi Kanunları" adlı kitabın Abdülahad Nuri Bey'e imzalı olduğu görülmektedir.[39]

Abdülahad Nuri Bey, İstanbul'da 1927 Ağustos ayında 63-64 yaşlarında iken vefat etmiş ve Beşiktaş'taki Maçka Mezarlığı'na defnedilmiştir. Onun evliliği ve çocukları hakkında maalesef bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. Tarihî, İlmî, Edebî Eserleri

Abdülahad Nuri Bey, İstanbul'a askerlik hizmetini yapmaya gittiği yıllardan başlamak üzere ölümüne kadar yirmiden fazla eser kaleme almıştır. Bunların çoğu Türkçe yazılmıştır. Ancak onun Arapça ve Farsça bildiği de anlaşılmaktadır. Eserlerinin çoğu İstanbul'da, bir kısmı ise memleketi

---

[36] Nureddin Peker: *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, Gün Basımevi, İstanbul,1955, s.94-95.

[37] Diğer azalar ise şunlardır: Kastamonu Valisi Rafet Bey, Belediye Reisi Dr. Fazıl Berki, Sıhhiye Müdürü Dr. Ali Kemal, Hastane Baştabibi Adil Bey, Kastamonu Mebusu Besim Bey. Bk. *Doğu (On Beş Günlük Mecmua)*, Sayı: 6, 15 Mart 1338/1922.

[38] Demircioğlu: *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir*, s.5.

[39] http://gezginsahaf.com/mezat3.htm

Kastamonu'da basılmıştır.[40] Bu eserlerin içlerinde manzum olarak yazılanları da vardır.[41]

1. Münşeat-ı Kavânîn, İstanbul,1305.

2. Teshil-i Tahsil (Muhtasar Arapça Nahiv), Cemal Efendi Matbaası, İstanbul,1306/1890 (31 s.).

3. Kürt Düğünü (Hikâye), Cüz 1, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul,1306 (1890). Edebî hikâye türündeki bu eseri ile modern Türk edebiyatında köy ve köylüyü işleyen ilk çalışmalardan birine imza atmıştır.[42]

4. Ölen Kızım (Manzum Mersiye), Mürüvvet Matbaası, İstanbul,1307 (1891). Yazarın bu eseri kaleme alırken, babasının görevi münasebetiyle Anadolu'nun doğu vilâyetlerinde bulunduğu yıllardaki izlenimlerinden yola çıkmış olduğu söylenebilir.

5. Mev'ıze-i Hasene, İbrahim Efendi Matbaası, İstanbul,1310/1892 (349 s.)[43]

6. Darü'l-Aceze ve Mükrimîn-i Müslimîn, İstanbul,1311.

7. Sâkî-nâme-i Nûrî, Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu,1325/1909 (37 s.). Cide'de sürgünde iken 1314 (1898) senesi zarfında Farsça olarak yazmıştır. Yazar esere uzunca bir mukaddime koymuş ve burada, bilinen sâkî-nâmelerin aksine, içkinin büyük bir bela ve meyhanelerin de pek çok pisliğin kaynağı olduğu görüşünü öne çıkarmıştır.[44]

8. Nida-yı İntikam (Manzum), İstanbul,1331 (1915).

9. Şehid Kızı (Manzum), Yeni Matbaa, İstanbul,1336 (1920).

10. İçki (Manzum), Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu,1338 (1922).

---

[40] Osmanlı'nın son dönemlerinde Kastamonu'da basılmış eserler için bk. Tahsin Nahit (Uygur): "Kastamonu Vilâyet Matbaasında Basılan Eserler", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 31 Yaz (2007/1), s.3-36.; Ali Birinci: "Tahsin Nahit Uygur (1899-1992) ve Kastamonu Matbuatı", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 7 (Güz,1995), s.15-20.; Demircioğlu: *Kastamonu'da Basılan Eserler (1869-1928),* Doğrusöz Matbaası, Kastamonu,1987.

[41] Abdülahad Nuri'nin en bilinen eserlerinin listesi için bk. M. Şakir Ülkütaşır: *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut: Hayatı, Şahsiyeti, Divanü Lügat'i,* Cumhuriyet Matbaası, İstanbul,1946, s.120.; Krş. "Abdülahad Nuri" Md. *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, 1977, C.I, s.17.

[42] Eserin tanıtımı için bk. Mehmet Bayrak: "Kürd Düğünü", *Tarih ve Toplum* 37/218, Şubat,2002, s.62 vd.; Türk edebiyatında köy temasının işlenmesi üzerine değerlendirmeler için bk. Gündüz Akıncı: *Türk Romanında Köye Doğru*, 1961.

[43] M. Fatih Köksal: *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yay., 2005, s.168.

[44] Bu manzum eser hakkında bk. Köksal: *a.g.e.,* s. 165-169.

37 sayfa civarındaki bu eser, kısa bir mukaddimeden sonra içkinin Türk sosyal hayatında ailevî, ahlakî, fennî, sıhhî ve içtimaî büyük yaralar açtığına dair uyarılar ile içki tüketimi ve tüketilen yerler hakkındaki istatistikî bilgileri ihtiva etmektedir.[45]

11. Doğu (Mecmua, 15 Günde Bir) Kastamonu Vilâyet Matbaası, Kastamonu,1338 (1922). Kastamonu'da Traje (1910), Gençlik (1920-1921), Sebilürreşat (1920) gibi dergilerden sonra çıkarılmış olan önemli bir dergidir.[46] Derginin sahibi ve başyazarı Abdülahad Nuri, Yazı işleri müdürü ise geleceğin meşhur Osmanlı tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı idi. İlk sayısı 1 Ocak 1922'de çıkmaya başlayan doğu dergisi toplam 8 sayı çıkarılabilmiştir. Dergi son sayısını 15 Nisan 1922'de çıkarmıştır.[47] Dergi sadece Kastamonu ile ilgili değil, çevre illerden Sinop, Bolu, Çankırı, Çorum, Amasya, Karabük-Safranbolu gibi şehir ve kazalar hakkında da tarihî-coğrafî malumat sunmaktadır. Özellikle muhtevasında barındırdığı şiirler ile Millî Mücadele'ye destek olmuş, halkın bilinçlenmesini sağlamış ve dolayısıyla o günün Kastamonu'suna ışık tutmuştur.[48]

12. Yunan Harbi Destanı, Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1339/1923 (39 s.).[49]

13. Atalar Sözü (Durûb-ı Emsâl), Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul,1334/1918.; Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1339/1923, (68 s.). İstanbul'da hazırlanmaya başlanmış, Kastamonu'da tamamlanmıştır. XI. yüzyılın ünlü Türk devlet adamı, bilgin ve dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı Divan-u Lugati't-Türk'teki 250 civarındaki savın yani atasözünün değerlendirilmesine ayrılmış bir dil çalışmasıdır. Bu eser üzerinde yapılan ilk çalışmalardan biridir. Abdülahad Nuri, eserinde bu eski sözleri XX. yüzyıl Türkçesi ile vermiş ve İstanbul lehçesindeki karşılıklarını göstermiştir.[50] Eserin

---

[45] Eserin tanıtımı için bk. *Doğu (15 Günlük Mecmua),* Sayı: 6, (15 Mart 1338/1922).; Sayı: 7 (1 Nisan 1338/1922).

[46] Kastamonu'da çıkarılan dergiler için bk. Demircioğlu: *100 Yıllık Kastamonu Basını*, s.176 vd.

[47] Derginin nüshaları Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde ve Ankara Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Bk. *Doğu*, Abdülahad Nuri, Kastamonu, 15 Günlük- 1 Kanunsani 1338/1922 (Millî Ktp. Yer Nr. 1962 SB 150; 1965 SB 161).

[48] Dergi üzerine bazı inceleme çalışmaları yapılmıştır. Bunlar için bk. Osman ÖZMEN: *Doğu Dergisi (1922), Bibliyografya Çalışması,* Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, Kastamonu, 2007.; Percihan ATUĞ: *Doğu Dergisinin İçerik İncelemesi*, G.Ü. Kastamonu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Lisans Tezi, Kastamonu, 1997.

[49] Bu eser hakkında bk. A. Abdülkadiroğlu: "Abdülahad Nuri'nin Yunan Harbi Destanı", *Türk Kültürü,* Sayı: 281, (Eylül,1986), s.33-48.

[50] Ülkütaşır: *a.g.e.,* s.71,81.

tanıtımında bu durum, *"kadim Türkçe gayet müfid muhtasar sav-masalları emsal-i Osmaniyemizde bulunan mukabelelerini… havidir"*, şeklinde belirtilmiştir.

14. Edirne Tarihi.

15. Halep Kitabeleri.

16. İsfendiyar-oğulları Meskûkatı.

17. Milli Destanlar.

18. Türkiye Seyr-i Sefain Tarihçesi, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul,1926 (182 s.). Millî Kütüphane katalogunda bu eser, "Türkiye Cumhuriyeti Seyr-i Sefain İdaresinin Tarihçesi" şeklinde kaydedilmiş, ancak yazar adı Abdülhak Nuri olarak gösterilmiştir.[51]

19. Sa'di ve Gülistan (Gülistan kısmı Türkçe manzum).

20. Tembellik, Yahut Gayrete Teşvik.

3. Gazete-Dergilerdeki Yazı ve Şiirleri

Abdülahad Nuri Bey'in İstanbul ve Kastamonu'daki dergi ve gazetelerde türlü konularda, büyüklü küçüklü yazı ve şiirleri bulunmaktadır. Özellikle Kastamonu'da çıkarılan Açıksöz Gazetesi bu konuda başı çekmektedir. Bir de on beş günde bir "Doğu" adı ile 8. sayıya kadar çıkarabildiği mecmuada Abdülahad Nuri Bey'in köşe yazıları bulunmaktadır. Aşağıda yazara ait bazı yazı ve şiirlerin bir listesi, künyeleri ile birlikte verilmiştir. Bunların çoğu Doğu dergisinden ve Açıksöz gazetesinden tespit edilmiştir. Yazarın Açıksöz'de başka yazıları da çıkmıştır. Ancak yer darlığı nedeni ile bu kadarla iktifa edilmiştir.

1. A. NURİ: "İsmail Bey Meskûkatı", *Doğu*, Sayı: 1 (1 Ocak 1338).
2. ---------- : "İsfendiyarîler Meskûkatı", *Doğu*, Sayı: 3 (1 Şubat 1338).
3. ----------: "Kastamonu ve Sinop", *Doğu*, Sayı: 5 (1 Mart 1338).
4. ----------: "Kastamonu ve Sinop", *Doğu*, Sayı: 6 (15 Mart 1338).
5. ----------: "Kastamonu ve Sinop", *Doğu*, Sayı: 7 (1 Nisan 1338).
6. ----------: "Kastamonu ve Sinop", *Doğu*, Sayı: 8 (15 Nisan 1338).
7. ----------: "Unutulmuşlar", *Doğu*, Sayı: 3 (1 Şubat 1338).
8. ----------: "Unutulmuşlar", *Doğu*, Sayı: 4 (15 Şubat 1338).
9. ----------: "Unutulmuşlar", *Doğu*, Sayı: 7 (1 Nisan 1338).
10. ----------: "Kürt Mustafa'nın Kitabesi", *Doğu*, Sayı: 5 (1 Mart 1338).

[51] TTK Ktp. Yer No: 5475 A.IV 5475 1926.; Millî Ktp. Yer No: 06 Mil EHT A 331.

11. ----------: "Afganlı Kardeşlere" (Şiir), *Doğu*, Sayı: 4 (15 Şubat 1338).
12. ----------: "Fatma'dan Hasan'a" (Şiir), *Doğu*, Sayı: 8 (15 Nisan 1338).
13. ----------: "İlmî Sohbetler", *Doğu*, Sayı: 2 (15 Ocak 1338).
14. ----------: "Kastamonu Tarihinden", Açıksöz, 31 Teşrinievvel 1339/20 Rabiülevvel 1342 (31 Ekim 1923), No: 921, s.2.
15. ----------: "Kürt Mustafa", Açıksöz, 26 Şubat 1338/ 28 C.âhir 1340, s.2.
16. ----------: "Hımâye-i Etfâl", Açıksöz, 5 Mart 1338/ 6 Recep 1340, s.2.
17. ----------: "Rauf Bey Efendi", Açıksöz, 6 Mart 1338/ 7 Recep 1340, s.1.
18. ----------: "Dolanbaç", Açıksöz, 10 Mart 1338/ 11 Recep 1340, s.2.
19. ----------: "Teklif Edilen Mütareke Şerâiti", Açıksöz, 29 Mart 1338/ 30 Recep 1340, s.1.
20. ----------: "Biz mi Onlar mı?", Açıksöz, 2 Nisan 1338/ 4 Şaban 1340, s.1.
21. ----------: "Millî Azimler", Açıksöz, 5 Nisan 1338/ 7 Şaban 1340, s.1.
22. ----------: "Türkiye ve Edirne", Açıksöz, 11 Nisan 1338/ 13 Şaban 1340, s.1.
23. ----------: "Hâlâ", Açıksöz, 19 Nisan 1338/ 21 Şaban 1340, s.1.
24. ----------: "Gelibolu", Açıksöz, 27 Nisan 1338/ 30[52] (29) Şaban 1340, s.1.
25. ----------: "Bî-taraf", Açıksöz, 13 Mayıs 1338/ 16 Ramazan 1340, s.1.
26. ----------: "Selanik, İzmir", Açıksöz, 14 Mayıs 1338/ 17 Ramazan 1340, s.2.
27. ----------: "Yardaklıklar", Açıksöz, 16 Mayıs 1338/ 19 Ramazan 1340, s.1.
28. ----------: "Vakâr-ı Millîmiz Lâ-yemûttur", Açıksöz, 12 Haziran 1338/ 15 Şevval 1340, s.1.
29. ----------: "Siyasî Oyunlar", Açıksöz, 24 Haziran 1338/ 27 Şevval 1340, s.1.
30. ----------: "Tahkikât da Suya Düştü", Açıksöz, 26 Haziran 1338/ 29 Şevval 1340, s.1.
31. ----------: "Dünkü Telgraflar", Açıksöz, 27 Haziran 1338/ 30 Şevval 1340, s.1.
32. ----------: "Kastamonu'da İlim Derneği", Açıksöz, 29 Haziran 1338/ 2 Zilka'de 1340, s.1.
33. ----------: "Anadolu Türküleri", Servet-i Fünûn, Yıl: 35, C.26, Sayı: 1576-102, s.382.[53]

[52] Gazetede 30 Şaban görünmesine rağmen bu ay 29 çektiği için tarihte bir hata olduğu görülmektedir. Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Kılavuzu'na göre (Erişim: *http://www.ttk.gov.tr/*), gazetedeki Rumî tarihlerle Hicrî tarihlerin birbirini tutmadığı tespit edilmiştir.

[53] Abdülahad Nuri'nin Servet-i Fünûn'daki yazıları için bk. M. ŞAHİN: "Abdülahad

Abdülahad Nuri Bey, çıkarmış olduğu Doğu adlı mecmuada sadece kendisinin tarihî yazılarını değil, 1922 yılında Kastamonu'da bulunan ve gazetelerde yazılar kaleme alan münevver bir tabakanın tarihî makalelerini de yayınlayarak, hem Türk tarihine hem de Kastamonu tarih ve kültürüne hizmet etmiştir. Aşağıda, adı geçen dergide yazıları bulunan şahıslar ve makalelerinin künyeleri verilmiştir:

1. İSMAİL HAKKI BEY: "Kastamonu ve Sinop'ta Pervâne-zâdeler", *Doğu*, Sayı: 7 (1 Nisan 1338).

2. ----------: "Sinop ve Kastamonu'da Devletşah-oğulları", *Doğu*, Sayı: 8 (15 Nisan 1338).

3. ----------: "Emir-i Kebîr Cemaleddin Frenkşah", *Doğu*, Sayı: 3 (1 Şubat 1338).

4. ----------: "Taşköprülüzâde İsâmüddin Ahmed Efendi", *Doğu*, Sayı: 5 (1 Mart 1338).

5. ----------: "Feride Hanım", *Doğu*, Sayı: 1 (1 Ocak 1338).

6. ----------: "Raşit Mehmed Efendi", *Doğu*, Sayı: 2 (15 Ocak 1338).

7. HASAN FEHMİ BEY: "Sinop Kitabeleri Hakkında", *Doğu*, Sayı: 5 (1 Mart 1338).

8. ----------: "Bir Kitabe Karşısında Dinlediklerim", *Doğu*, Sayı: 6 (15 Mart 1338).

9. TURGUT BEY: "Sinop'ta İsfendiyarîler Türbesindeki Mevlevî Kabri", *Doğu*, Sayı: 8 (15 Nisan 1338).

10. ZİYA BEY, ARİF EFENDİ-ZÂDE: "İsmail Bey'in Hulviyatı", *Doğu*, Sayı: 2 (15 Ocak 1338).

4. Abdülahad Nuri Bey'in Selçuklu-Beylikler Tarihine Hizmeti

Yukarıdaki listede verilmiş bulunan, Abdülahad Nuri Bey'in kaleme aldığı veya kendi çıkardığı dergisinde ilim arkadaşlarına yazdırdığı makalelerin büyük bir kısmı Türk tarihi ile ilgilidir. Bunlardan en dikkat çekeni, Abdülahad Nuri Bey'in Açıksöz Gazetesi'nde ele aldığı, Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Mesud'un Alâaddin Bahadır 'Isâm Bey Eyyüb adlı önde gelene vermiş olduğu Farsça bir temliknâme (Evâil-i Şevvâl 691 H./ 15-25 Eylül 1292 M.)[54] hakkındaki

---

Nuri Bey'in Anısına", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 27, (Güz 2004-2), s.126-135.

[54] Temliknâmeler hakkında bk. Osman Turan: *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi Yay.,

yazısıdır. Abdulahad Nuri, Evkâf baş kâtibi muhterem Hafız Efendi'den aldığını söylediği bu temliknâmenin durumu ve ebadı hakkında teferruatlı bilgi vermiştir. Bu temliknâmenin neşredilmiş olması sayesinde Selçukluların Kastamonu havalisinde yapmış oldukları idarî tasarruf hakkında bir takım değerlendirmeler yapılabilmesi mümkün olmaktadır. Her şeyden önce Abdülahad Nuri Bey, bu hizmeti ile Kastamonu Uc havalisindeki Çoban-oğulları ve Candar-oğulları tarihine katkıda bulunmuştur.[55] Onun, yukarıda bahsi geçen gazetede çıkmış olan diğer yazılarından da tarihî, ilmî, edebî manada istifade edilmelidir.

Abdülahad Nuri, Kastamonu'da çıkardığı Doğu adlı mecmuada da Kastamonu'da hükümet etmiş Çoban-oğulları ve Candar-oğulları üzerine makaleler neşretmiştir. Candaroğlu İsmail Bey (1443-1660)'in dokuz adet bakır parasını bu mecmuanın 1. sayısında ilim alemine tanıtmıştır.[56] 3. sayıda ise Candaroğlu İsfendiyar Bey (1385-1440)'e ait meskûkattan olmak üzere bakır ve gümüş paraların tanıtımını yapmıştır.

Yine aynı sayıda "Unutulmuşlar" başlığı altında eski Türkçede mevcut olup, XX. yüzyıl başlarında Anadolu'da artık pek fazla kullanılmayan kelimeleri gün ışığına çıkarmıştır. Bunu yaparken, Büyük Selçuklular döneminin ünlü müellifi ve Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un "Divan"'ından alıntılar yapmıştır. Bu eserde geçen "otacı, emci, im, erdem, ög, il, amaç, uğur, ütü" gibi kelimelerin yeni Türkçe karşılıklarını vermiştir. Doğu mecmuasının 4. ve 7. sayılarında bu konuya devam etmiştir. Abdülahad Nuri Bey, bu yazı dizisi ile Kaşgarlı Mahmud'un eserini ilim âlemine tanıtan ve muhteviyatından alıntılar yaparak Selçuklu devrinde kullanılan eski Türk dilinin güzelliklerini Anadolu insanı ile buluşturan ilk önemli simalardan biri kabul edilmelidir.[57]

Abdülahad Nuri, bahsi geçen mecmuanın 5., 6., 7. ve 8. sayılarında seri halinde "Kastamonu ve Sinop" başlıklı bir makale dizisi neşretmiştir. O, bu yazı dizisinde İbrahim Yinal ve Pasinler Savaşı'nın öneminden, Anadolu'nun Oğuz Türkleri tarafından fethini müteakip, Dânişmendli hanedanının zuhurundan, bu beyliğin elinde tuttuğu topraklardan, özellikle de Kastamonu ve Sinop'un Dânişmendli-Selçuklu güçlerince fethinden bahsetmektedir. XIII. yüzyılda Kastamonu'ya hâkim olduğunu iddia ettiği ve beylerinin de isimlerini verdiği Devletşah-oğulları adlı bir hanedanı da bu yazı dizisi ile su yüzüne çıkarmıştır. Ancak burada bazı çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Şöyle ki, bu makalede Kastamonu ve Sinop'a hâkim olmuş bulunan Çoban-oğulları ve Candar-oğulları

İstanbul, 1993, s. 82.

[55] Konu ile ilgili değerlendirme için bk. Cevdet Yakupoğlu: *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi- XIII-XV. Yüzyıllar*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,2007, s. 363-365.

[56] Yazı, müellif tarafından dergi çıkmadan hemen önce, 20 Kanunuevvel 1337/ 20 Aralık 1921'de kaleme alınmıştır.

[57] Ülkütaşır: *a.g.e.,* s.71,81.

beyleri birbirine karıştırılmış, bir de işin içine Devletşah-oğulları beyleri katılmıştır. Abdülahad Nuri'nin o dönemin kıt imkânları ile Selçuklu döneminin mühim kaynaklarına ulaşması elbette ki pek mümkün olmamış, bu nedenle elinde mevcut kaynaklardan yola çıkarak bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Diğer taraftan Abdülahad Nuri Bey'in, bu yazı dizisinde Anadolu'da Moğol istilasının boyutları ve Türkmen beyliklerinin İlhanlı otoritesine karşı vermiş oldukları şiddetli ve kanlı mücadele hakkında mahdut da olsa bilgi vermesi ise, onun Anadolu Türk tarihi üzerine yine de küçümsenemeyecek bir düzeyde ilmî veya şifahî bilgiye sahip olduğuna delalet etmektedir. Yazarın, Hüseyin Hüsameddin'in *"Amasya Tarihi"* adlı eserine istinaden yaptığı bazı değerlendirmeler neticesinde Candar-oğulları hanedanının şeceresine yeni isimler eklemiş olma cesareti göstermesi ve bu hanedan azasından Şemseddin Timur (Yaman) Candar'ın Kastamonu hâkimiyetine dair de teferruatlı sayılabilecek farklı bilgiler vermiş olması şayan-ı dikkattir.

Abdülahad Nuri Bey'in, derginin 4. sayısında neşrettiği "Afganlı Kardeşlere" adlı şiir, yazarın dönemin yaygın fikirlerinden Türkçülüğe olan bağlılığını dile getirmekte ve dünyadaki İngiliz sömürü düzeninin yakın zamanda yıkılacağı müjdesini vermektedir. "Fatma'dan Hasan'a" başlıklı şiirinde de Anadolu işgallerine olan tepkisini dile getirmektedir.

Abdülahad Nuri Bey'in dergideki arkadaşlarından olan tarih muallimi İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) Bey'in de Kastamonu tarihine ışık tutacak olan yazıları çıkmıştır. O, Doğu'nun 3. sayısında Çoban-oğulları emirlerinden Cemâleddin Frenkşah'ın Kastamonu'da tesis ettiği eserlerini (H.661/1262) ve bu eserlere dair vakfiyeyi (H.688/ 1289) incelemiştir. Yine aynı yazar, derginin 5. sayısında Taşköprülüzâde İsâmüddin Ahmed Efendi'yi, yöre insanına ve ilim âlemine tanıtmaya çalışmış; bu zatın büyük dedelerinden itibaren ailenin önde gelenleri, Taşköprülüzâde'nin ders gördüğü hocaları, çalıştığı medreseleri ve en son olarak da onun kaleme aldığı ilmî eserleri hakkında kısaca bilgi vermiştir. Muallim İsmail Hakkı, aynı derginin 7. sayısında neşredilmiş bulunan "Kastamonu ve Sinop'ta Pervâne-zâdeler" başlıklı yazısında ise Türkiye Selçuklu vezirlerinden Muineddin Süleyman Pervâne'nin Sinop'u Trabzon Komnenlerinden geri alması, Selçuklu hükümdarları, İlhanlı valileri, Mısır Memlûkleri sultanı ile olan münasebetler ve nihayetinde Pervâne'nin öldürülmesi konularını ele almıştır. Ayrıca Sinop'ta Pervâne-oğulları hanedanının ortaya çıkışı da özet olarak bu yazıda verilmiştir. Yine aynı derginin aynı sayısında İsmail Hakkı Bey, Sinop'ta Sultan Alâaddin Medresesi kitabesi, Durağan'da Süleyman Pervâne Hanı kitabesi ve Kastamonu'da Yılanlı Dergâhı adıyla maruf medrese, dârüşşifa ve tekkede bulunan kitabeyi neşre muvaffak olmuştur.

İsmail Hakkı Bey'in Doğu'nun 8. sayısında Devletşah-oğulları üzerine de bir yazısı çıkmıştır. Abdülahad Nuri Bey gibi, o da Amasya Tarihi adlı eserden istifade ile bu hanedana mensup beyler ve Kastamonu bölgesindeki

hâkimiyetleri hakkında bilgi vermiştir. Kastamonu'nun Daday kazasına tâbi Azdavay nahiyesindeki Dualı Seydi Zaviyesi'nin vakfiyesini de bu yazıda inceleyen İsmail Hakkı Bey, adı geçen tesisi Devletşah-oğulları hanedanı dönemine tarihlemiştir. Hakikatte ise bu binanın Candar-oğulları devrinde inşa edildiği anlaşılmıştır. İsmail Hakkı Bey, uzunca sayılabilecek bu makalesinde Abdülahad Nuri Bey'in yazılarından yararlanmış ve makalesinin bir yerinde ondan "muhterem üstadımız Abdülahad Nuri Bey Efendi" diye bahsetmiştir.

Abdülahad Nuri Bey'in dergi arkadaşlarından Hasan Fehmi Bey ise, mecmuanın 5. sayısında Sinop şehrindeki Selçuklu ve Beylikler dönemine ait kitabeler hakkında genel değerlendirmelerde bulunmuş ve özellikle Sinop kalesindeki Selçuklu kitabelerini ele almıştır. Onun, bu yazıda İsmail Hakkı Bey ve Abdülahad Nuri Beylerin yazılarında Sinop'ta hüküm sürmüş olduğunu iddia ettikleri Devletşah-oğulları adlı hanedana ait bu şehirde hiçbir kitabenin olmayışı görüşünü öne sürmesi önemlidir. Hasan Fehmi Bey, böylece bir ilim adamı sıfatıyla, tarihî iddiaların yazılı veya taşa kazılı belgelerle desteklenmesi gereğinin altını çizmiştir. Bahsi geçen yazar, derginin 6. sayısında "Bir Kitabe Karşısında Dinlediklerim" başlıklı hikâyemsi yazısında da Sinop kalesi çevresindeki kitabelerden bahsetmiştir. 7. sayıda ise yazar, Sinop'ta metfun Seyyid Bilâl, Emir Tayboğa ve Emir Sârimüddin Alp Saru gibi Selçuklu dönemi ileri gelenleri hakkında bilgi vererek, o yıllarda yörede bu şahıslar hakkında bilinen yanlışlar üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Hasan Fehmi Bey, bu yazısında Türk Yer Adları mevzuuna da değinmiş ve köy adlarının yanlış telaffuzunun mahzurlarına dikkat çekmiştir.

Dergi yazarlarından Turgut adlı şahıs, 8. sayıda Sinop'ta Candar-oğulları dönemine ait kabirlerin bulunduğu "İsfendiyarlar Türbesi" ve buradaki Mevlevî kabri hakkında bilgi vermiştir. Ziya isimli yazar da Candar-oğulları döneminde Kastamonu'da kaleme alınmış Hulviyat-ı Sultanî adlı tasavvufî esere kısaca değinmiştir.

Sonuç

Maceralı ve çileli bir hayat hikâyesi bulunan Abdülahad Nuri Bey, sürgünlerde geçirdiği hayatı boyunca devrinin çağdaş fikir akımları içinde yer alarak yeni düşünceler üretmeyi başarabilmiştir. Osmanlı Devletinin cepheden cepheye koştuğu XX. yüzyıl başlarında Abdülahad Nuri Bey, vatan hizmetinde çeşitli görevler üstlenerek üzerine düşeni yapmaya çalışmıştır. Ermeni Tehciri sırasındaki hassas vazifesi dolayısıyla bir takım iftiralara kurban gitmekten ise kendini koruyamamıştır.

İstanbul ve Kastamonu'da neşretme fırsatı bulabildiği birkaç eseri devrinin ilmî, edebî havası içinde ele alınmış muhtelif konuları içermektedir. Onun Kastamonu gibi, Anadolu'nun o dönemki önemli bir kültür kentinde çıkardığı

dergi ile çevresinde bir ilim heyeti oluşturması da takdir edilecek bir husustur.

Türkiye'de henüz kıymeti tam olarak takdir edilememiş olan bu Türk fikir ve dava adamı, Anadolu Türk tarihi ve özellikle de Kastamonu tarihi üzerine kaleme aldığı eserleri ve yazıları ile XX. yüzyıl başlarındaki Türk tarihçiliğinin gelişimine hizmet etmiştir. Diğer taraftan İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi geleceğin büyük Osmanlı tarihçilerinden birinin yetişmesinde de bir ölçüde emeği geçmiştir.

Bu nedenlerle Abdülahad Nuri Bey'in eserlerinin ve yazılarının derlenip toparlanarak yayınlanması için gerekli çalışmalara ihtiyaç hissedilmekte olup, Türk üniversitelerinin ilgili bölümleri bu konuda gerekeni elbette yapacaktır.

Kaynaklar

Abdülahad Nuri: *Türkiye Seyr-i Sefain Tarihçesi*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul,1926.

"Abdülahad Nuri" Md. *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, (İstanbul) 1977, C.I, s.17.

Atuğ, Percihan: *Doğu Dergisinin İçerik İncelemesi*, G.Ü. Kastamonu Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Lisans Tezi, Kastamonu,1997.

Bal, İdris- Mustafa ÇUFALI: *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, Nobel Yayınları, 2003.

Bayrak, Mehmet: "Kürd Düğünü", *Tarih ve Toplum* 37/218, Şubat,2002.

Birinci, Ali: "Kitapçılık Tarihimizden Bir İsim: Kaspar Efendi", *Kebikeç*, Sayı:1 (1995), s.27-34.

----------: "Tahsin Nahit Uygur (1899-1992) ve Kastamonu Matbuatı", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 7 (Güz,1995), s.15-20.

BOA. (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dahiliye Emniyet* (DH. EUM. EMN.), Nr.29/11.

BOA. Dahiliye Mektubî (DH. MKT.), Nr. 518/36.; Nr. 689/30.; Nr. 744/56.; Nr. 1291/73.; Nr.2847/101.

BOA. Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye (DH. MUİ.), Nr. 2/-2/ 43.

BOA. Dahiliye Şifre (DH. ŞRF.), Nr.62/223.

BOA. İradeler Taltifat (İ. TAL.), Nr.12/ 1310/C-118.; Nr.504/1333/ZA-056.

BOA. İradeler Dahiliye (İ. DH.), Nr.1480/1328/S-47.; Nr.1494/1330/N-11.

BOA. İradeler Dosya (İ. DUİT), Nr.55/24.

BOA. İradeler Hususî (İ. HUS.), Nr.138/ 1323/Z-16.

BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Nr.220/264.

BOA. Yıldız Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN.), Nr. 12/64.

BOA. Yıldız Hususî Maruzat (Y. A. HUS.), Nr. 337/58.

BOA. Yıldız Sadaret (Y. PRK. A.), Nr. 9/50.

BCA. (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.*), Belge No: 28.1.1., Fon Kodu: 272.0.0.71.; Belge No: 73.1.10, Fon Kodu: 272.0.0.14.

Dadrian, Vahakn N.: "The naim-Andonian Documents on The World War I Destruction of Ottoman Armenians: The Anatomy of a Genocide", *International Journal of Middle East Studies,* Vol.18, No. 3 (Aug.,1986), p.311-360.

Demircioğlu, Aziz: *100 Yıllık Kastamonu Basını (1873-1973)*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1973.

----------: *100 Yıllık Kastamonu Basınında Kim Kimdir*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1980.

----------: *Kastamonu'da Basılan Eserler (1869-1928),* Doğrusöz Matbaası, Kastamonu, 1987.

Doğu (15 Günlük Mecmua), Sayı: 1-8, (1 Ocak 1338/1922- 15 Nisan 1338/1922).

Duman, Halûk Harun: *Balkanlara Veda: Basın ve Edebiyatta Balkan Savaşı,* Duyap, 2005.

Köksal, M. Fatih: *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara, 2005.

Nur, Rıza- A. Nezih Galitekin: *Cemiyet-i Hafiye (Gizli Örgüt)*, İşaret Yayınları, İstanbul,1995.

Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, TTK, Ankara,1988.

Orel, Şinasi: *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, TTK, Ankara,1983.

Özmen, Osman: *Doğu Dergisi (1922), Bibliyografya Çalışması,* Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, Kastamonu, 2007.

Peker, Nureddin: *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, Gün Basımevi, İstanbul,1955.

Shamsey, John: "80 Years Too Late: The International Criminal Court And The 20th Century's First Genocide" *J. Transnational Law&Policy,* Vol. 11:2 (Sipring 2002).

Şahin, Mustafa: "Abdülahad Nuri Bey'in Anısına", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 27, (Güz 2004-2), s.126-135.

Tengirşek, Yusuf Kemal: *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul,1967.

Turan, Osman: *Selçuklular ve İslâmiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul,1993.

Uygur, Tahsin Nahit: "Kastamonu Vilâyet Matbaasında Basılan Eserler", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı: 31 Yaz (2007/1), s.3-36.

Ülkütaşır, M. Şakir: *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut: Hayatı, Şahsiyeti, Divanü Lügat'i,* Cumhuriyet Matbaası, İstanbul,1946.

Yakupoğlu, Cevdet: *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi- XIII-XV. Yüzyıllar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

http://gezginsahaf.com/mezat3.htm

http://www.ttk.gov.tr